Коваленко С. І.*

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

У статті розкрито теоретичні засади полікультурної компетенції та компаративного аналізу як засобу розвитку цієї компетенції в учнів. Визначено особливості формування полікультурної компетентності учнів на уроках української літератури в загальноосвітніх школах. Наведені приклади застосування елементів компаративного аналізу в роботі з учнями, починаючи з 5-го класу.

Сучасне суспільство в умовах глобалізації (єдності світу) вимагає від нинішньої школи формування особистості, яка насамперед усвідомлює свою належність до рідного народу, сучасної європейської цивілізації, світу та орієнтується в реальному й майбутньому культурному розвитку соціуму.

Україна як полінаціональна, поліконфесійна, полімовна, полікультурна держава забезпечує поліетнічний характер українського суспільства на основі проголошення рівноправного співіснування людей незалежно від їх раси, мови, релігійних та інших переконань; створення умов для вільного розвитку національно-культурного життя української нації загалом та всіх етнічних спільнот, які проживають в Україні; підтримання атмосфери взаєморозуміння та взаємоповаги між представниками різних національностей; спрямування педагогічних зусиль на виховання в юного покоління патріотизму, толерантного, шанобливого ставлення до культур різних етноспільнот, формування культури міжетнічного та міжособистісного спілкування; запобігання та протидії міжетнічній ворожнечі. Зазначені пріоритети українського демократичного поліетнічного суспільства є визначальними в полікультурній освіті. Тому актуальності набуває питання не просто культури учнів, а полікультурної компетентності як однієї з ключових життєвих компетентностей, що згідно із «Критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів у системі середньої загальної освіти» [8] полягає, по-перше, в оволодінні школярами досягненнями культури малої і великої батьківщини, світу, по-друге, у розумінні та повазі до людей інших національностей, релігій, уподобань і соціального становища.

Метою статті є розкриття теоретичних засад змісту та особливостей полікультурної компетентності, обрання найефективніших педагогічних методів, які сприяють формуванню полікультурної компетентності на уроках української літератури.

Питанню формування полікультурної компетентності присвятили свої праці Р. Агадуллін, О. Гуренко, Н. Лебедєва, Т. Поштарьова, Л. Перетяга, О. Проворов, Л. Воротняк, В. Кузьменко, Л. Гончаренко, В. Бойченко та ін.

---

* ***© Коваленко С. І.***

Так, В. Кузьменко, Л. Гончаренко визначають полікультурну компетентність як здатність особистості жити й діяти в багатокультурному суспільстві [5, с. 74]. О. Проворов, О. Смолянінова вважають, що полікультурна компетентність – це індивідуальна характеристика міри відповідності потребам суспільства, базовий компонент поняття «культура», що сприяє формуванню спеціаліста високої культури [11, с. 25]. Цієї думки дотримується О. Щукін, відзначаючи, що «формування полікультурної компетентності є безперервним процесом, значущим чинником якого є освіта» [15, с. 139]. На думку І. Соколової, полікультурна компетентність – це цілісне, інтегративне, багаторівневе, особистісне новоутворення, що є результатом навчальної підготовки особи в середньому навчальному закладі та в процесі неперервної освіти [13, с. 20]. О. Щеглова розглядає досліджуваний феномен як комплексну особистісну якість, що формується в процесі навчальної підготовки на основі толерантності, що характеризується усвідомленням власної багатокультурної ідентичності, що й проявляється в здатності розв'язувати завдання конструктивної взаємодії із представниками інших культурних груп [14, с. 94].

Й. Васютенкова визначає феномен полікультурної компетентності як інтегративну характеристику, що відображає здатність здійснювати політику полілінгвізму в полікультурному просторі. Дослідниця вважає полікультурну компетентність системою якостей, що допомагають орієнтуватися в культурних відносинах рідної і іншомовної країни, та забезпечують досягнення мети виховання людини [3, с. 19]. Л. Воротняк визначає полікультурну компетентність як здатність людини інтегруватися в іншу культуру при збереженні взаємозв'язку з рідною мовою, культурою, яка ґрунтується на поєднанні особистісних якостей, синтезованих знаннях, уміннях і навичках позитивної міжетнічної й міжкультурної взаємодії, що в результаті сприяє безконфліктній ідентифікації особистості в багатокультурному суспільстві та її інтеграції в полікультурний світовий простір [4, с. 106].

Отже, узагальнюючи найбільш значимі висловлення вітчизняних і зарубіжних авторів, можна сформулювати визначення «полікультурної компетентності» таким чином: полікультурна компетентність – це інтегративна якість особистості, що формується в процесі навчання та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для повсякденного життя й діяльності в сучасному полікультурному суспільстві, що реалізується в здатності ефективно вирішувати завдання суспільної діяльності в ході позитивної взаємодії з представниками різних культур.

Головне завдання полікультурної компетентності – формування поваги до традицій, звичаїв, історії України; ствердження гуманістичної моралі та формування загальнолюдських цінно-

стей; формування толерантного ставлення до культур та традицій інших народів; на основі оволодіння досягненнями національної культури прийняття та розуміння інших культур.

Література є найголовнішим засобом залучення особистості до джерел національної духовності, до культурних вершин народів світу. Зміст і завдання сучасної літературної освіти, шляхи вивчення художнього твору, методи й прийоми його аналізу пов'язані між собою. Тому необхідно виходити з того, що в умовах, коли в школі вивчається українська, російська й зарубіжна література, відбувається духовна інтеграція цих предметів.

На уроках літератури тексти творів зарубіжних письменників вивчаються в перекладах. Тому основою методики аналізу тексту стає компаративістика, що, безумовно, дає можливість зв'язати вивчення літературних творів зі світовим культурно-історичним процесом. Дослідники А. Градовський, Ж. Клименко, Л. Мірошниченко, О. Ніколенко з'ясували, що елементи компаративного аналізу на уроках української літератури мають такі педагогічні можливості:

– допомагають учням усвідомити закономірності розвитку різних національних літератур;

– стимулюють розвиток пізнавального інтересу, активізують мислення, сприяють утворенню нових логічних зв'язків, роблять знання школярів глибокими та міцними;

– сприяють опрацюванню на уроці більшого за обсягом навчального матеріалу, глибшому й повнішому розкриттю ідейно-естетичного змісту тексту, що вивчається;

– служать актуалізації та застосуванню раніше здобутих знань і створюють взаємну опору в засвоєнні досліджуваних понять, фактів і положень історії та теорії літератури;

– сприяють осмисленню національної самобутності літературного явища;

– учать розуміти генетичні зв'язки художнього твору з іншими зразками та літературним процесом загалом;

– допомагають виявленню типологічних сходжень у різнонаціональних літературах та контактних зв'язків між письменниками світу;

– впливають на формування гуманістичного світогляду учнів, їхніх уявлень про розмаїтий полікультурний світ, на виховання загальнолюдських ціннісних орієнтацій та почуття національної гідності [6, с. 9–10].

Компаративний аналіз – цікавий і неординарний метод, без якого на сучасному уроці не обійтись, бо він сприяє привернення уваги учнів до національних реалій різних народів, відкриває широкі горизонти в процесі навчання та виховання сучасних учнів, сприяє розширенню їхнього кругозору, формуванню цілісного світобачення. Компаративний метод спроможний допомогти учням як у плані духовного самовизначення, так і самоінтегрування в сучасність.

Мета уроку компаративного аналізу: глибше розкрити ідейно-естетичну сутність кожного з порівнюваних творів чи процесів; дати історико-літературне пояснення відповідностей або відмінностей літературних явищ різних письменств; сприяти розумінню духовної єдності, національної своєрідності різних літератур у культурно-історичному розвитку суспільства, а найголовніше – формувати гуманістичний світогляд учня, шанобливо ставитися до різних народів; допомагати дитині якомога ширше пізнавати світ [1, с. 48].

Формування компаративістських компетентностей забезпечується системною роботою, основними напрямами якої можуть бути такі:

– зіставлення літературних творів (та їх окремих компонентів – тем, мотивів, образів), явищ, фактів, що належать до різних літератур;

– установлення зв'язків між українською, світовою літературою, літературами національних меншин України (генетичних, контактних, типологічних);

– розгляд розвитку традиційних тем, сюжетів, мотивів, образів, поетичних засобів;

– висвітлення трансформації міфологічних та фольклорних тем, образів у літературних творах;

– зіставлення оригіналів і перекладів творів [7, с. 67].

Використання порівняльного аналізу художніх текстів допомагає реалізувати завдання сучасної літературної освіти, підвищити загальнокультурний рівень розвитку учнів, сформувати в них стійкі уявлення про різноманітність світу, виховувати толерантне ставлення до людей інших національностей, віросповідань, стимулює інтелектуальні процеси: образне й абстрактне мислення, асоціативність, фантазію, творчу уяву, а відтак активізує особистісні якості школяра як естетичного суб'єкта, його готовність до творчого сприймання і самостійної оцінки літературних явищ.

Як відомо, програми з української і світової літератур у старших класах укладені за єдиним хронологічним принципом, тому мають багато спільного. Майже водночас вивчається творчість романтиків, реалістів, модерністів.

У середніх класах також у побудові програм можна знайти багато спільного. Усе це дає можливість для компаративного аналізу творів. Синхронне вивчення літератур, компаративний аналіз творів українських і зарубіжних письменників дає змогу учням усвідомити цілісність світового літературного процесу і своєрідність української культури в ньому. Але не менш цікаво і корисно зіставляти твори однієї літератури. Порівнювати їх можна за композицією, сюжетом, темою, а також на рівні жанру, на рівні напряму, течії, за схожістю проблематики, образів та вчинків [9, с. 2].

Готуючись до уроку компаративного аналізу, завжди пам'ятаємо про психолого-педагогічні та методичні умови прове-

дення такого уроку, що їх виокремлено О. М. Куцевол [9, с. 3]:

– достатній рівень усвідомлення теми та ідеї твору, який вивчається, що стане основою для порівняльного аналізу явищ різнонаціональних літератур;

– актуалізація необхідних для порівняння знань і опора на вміння та навички, набуті учнями на уроках зарубіжної та української літератур;

– установлення зв'язку нового матеріалу з раніше вивченим;

– активне залучення таких прийомів мислення учнів, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення;

– орієнтація школярів на розв'язання проблемних та дослідницьких завдань;

– урахування вікових можливостей пізнавальної діяльності учнів, а також індивідуальних особливостей їхнього читацького сприйняття;

– оптимальний добір методів, прийомів, видів та форм роботи, які сприяють розвитку розумової діяльності школярів і забезпечують емоційне сприйняття ними художнього твору;

– систематичне порівняння художніх явищ різнонаціональних літератур, а не епізодичне звернення до зіставлення деяких творів.

Використання порівняльного аналізу художніх творів допомагає реалізувати завдання сучасної літературної освіти, підвищити загальнокультурний рівень розвитку учнів, сформувати в них стійкі уявлення про різноманітність світу, виховати толерантне ставлення до людей.

Роботу з літературними творами, з позиції компаративності, можна проводити поетапно.

1. Ознайомлення з текстом (емоційне сприйняття, зіставлення з особистим досвідом).

2. Осмислення естетично-пізнавальної інформації (через зіставлення з іншими відомими творами).

3. Літературний аналіз: визначення теми, ідеї і композиції (на основі зіставлення в рамках жанру).

4. Установлення міжпредметних зв'язків, насамперед для деталізації композиційної структури.

5. Культурологічний етап вивчення твору [1, с. 49].

Найефективнішим засобом здійснення компаративного аналізу в школі вважається складання порівняльних таблиць, порівняльних діаграм (діаграм – відображення областей перекриття елементів), у яких систематизується вся необхідна інформація про компоненти двох порівнюваних елементів.

Найдоцільнішим на уроках компаративного аналізу є використання методів творчого читання, евристичного та дослідницького перекладу; прийомів індивідуального й коментованого читання типологічно близьких текстів, проблемної ситуації, проблемних пізнавальних завдань, пов’язаних із необхідним орієнтуванням учнів у різних художніх системах, порівняння

художніх творів, зіставлення твору з його генетичним джерелом, евристичної бесіди, диспуту, діалогу тощо. Саме вони допомагають розкрити творчий потенціал кожного учня, сформувати навички аналітичного мислення, полікультурної компетентності, виховати толерантне ставлення один до одного [10, с. 184].

У методичних публікаціях наголошується, що справжній компаративний аналіз можна вводити (за умови систематичності) в старших класах, коли в учнів сформувались певні знання з літературознавства і культурознавства. Але починати в 9-му чи 11-му класі вже пізно. Школярів треба поступово, планомірно готувати до такої роботи. Тому потрібно залучати компаративний аналіз літературного твору (на рівні елементів) з 5 класу, з першої теми – вивчення усної народної творчості. При вивченні казок учні помічають, що в казках різних народів досить багато подібного і в сюжетній будові, і в образній системі. Щоб з'ясувати аналогічність казок, п'ятикласники складають їх сюжетні плани. Характеризують схожих героїв, виокремлюють подібні риси. Найкраще порівняльну характеристику оформлювати у вигляді таблиці. Учні складають списки героїв, що мандрують із казки в казку.

Особливу увагу необхідно приділяти принципу пріоритету загальнолюдських цінностей. Доцільно пропонувати школярам завдання, мета яких – наблизити їх до засвоєння не тільки подібності творів, але й близькості світогляду різних народів. Так, у 5 класі при розгляді усної народної творчості і казок необхідно звернути увагу учнів на спільність тем, ідей, мотивів, сюжетів, подібність образів у міжнаціональних творах. Завершуючи вивчення теми, можна запропонувати питання «Що поєднує різні народи?». У процесі роботи над вивченням тематичного розділу вчитель, на нашу думку, повинен працювати над формуванням в учнів уміння виділяти загальнолюдське у творах. Тоді на підсумковому занятті школярі зможуть назвати поняття, що свідчать про міцну єдність людей на всій Землі, а саме: загальні думки, загальні переконання, загальні прагнення, загальні погляди, загальні цінності.

У шостому класі елементи компаративного аналізу можна вводити під час вивчення теми «Байка». Якщо під час аналізу байок Л. Глібова згадати твори Езопа та І. Крилова, порівняти мову, образи, зміст творів, звернути увагу на особливості їхньої побудови і поетику, учні легко помітять безліч спільних рис. Для порівняння можна побудувати схеми чи таблиці подібних рис, можливе порівняння мови байок чи складання й зіставлення планів байок. Важливо пам'ятати, що спільні риси визначаються учнями легко. Цікавіше простежити, чим відрізняються байки, помітити відмінні риси й деталі.

Так, урок компаративного аналізу дає можливість показати учням риси, які об'єднують різні народи, і особливості, які свідчать про неповторність кожної нації, а також дає змогу глибше

пізнати те чи інше явище життя, підкреслити типовість характерів персонажів, вічну актуальність деяких важливих для людства тем.

У середніх класах необхідно звернути увага учнів насамперед на особливість змісту національної специфіки. Основними елементами змісту, що вказує на національну специфіку творів, є:

1. Екзотизми (назва національних реалій певного народу, що в будь-якому перекладі залишаються незмінними) – це: ознаки соціального стану: дворянин, буржуа, козак; професії: ямщик, рикша; посади: цар, міністр, падишах, хан; чини: капрал, таємний радник, урядник; назва мір довжини чи ваги: ярд, аршин; назва грошей: ліра, долар, гривня; назва свят, традицій, ігор, танців: гопак, карнавал; назва різних предметів матеріальної культури: одягу (кожух, сюртук, черкеска,), страв (борщ, плов); музичних інструментів (кобза, гуслі, волинка); будівель (хата, терем, сакля) тощо.

2. Власні імена і назви. У кожного народу є розповсюджені власні імена (Грицько – в українців, Іван – у росіян, Джек – в англійців). На національну специфіку можуть вказувати і географічні назви.

3. Події національної історії, специфічно-національні заняття, звичаї, традиції, погляди. Наприклад, в українському фольклорі – навали татаро-монгол, у Франції – похід Карла Великого в Іспанію.

4. Опис національних особливостей зовнішності. На приналежність до тієї чи іншої нації можуть указувати риси обличчя (в українців – чорні очі, чорні брови, у росіян – коса), одяг (в українців – шаровари, у росіян – сарафан, у шотландців – спідниця).

5. Предмети й образи – символи. Символом гостинності в українців і росіян є хліб-сіль, у французів хліб-вино, в узбеків хліб-чай [12].

Найбільш яскрава національна специфіка творів розкривається через стилістичну лексику. У ході навчання важливу роль необхідно відводити словниковій роботі, зокрема окремим її видам, як: пояснення незнайомих слів; пошук слів, що вказують на національну специфіку; співвідношення національних назв загальних чи окремих реалій.

Доцільно звертати увагу школярів на екзотизми, як вони розуміють їхній зміст. Наприклад: Який національний інструмент звучить у творі? Які танці і пісні виконують герої твору? у що вони одягнені? Використовуючи попередні відповіді, відповісти, твір якого народу ми прочитали, доведіть це.

У старших класах на уроці компаративного аналізу встановлюються типологічні зв'язки між творами різнонаціональних літератур. Наприклад: між «Енеїдою» І. Котляревського та «Енеїдою» Вергілія, історичними романами «Чорна рада» П. Куліша та «Айвенго» В. Скотта, комедіями «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого та «Міщанин-шляхтич» Мольєра, «Слово

о полку Ігоревім» та «Піснею про Роланда», «Фарбованим Лисом» Івана Франка та «Рейнеке Лис» Й. Гете, поезіями Т. Шевченка та хлльллллььььлю.оку М. Басьо, поемами «Лісова пісня» Лесі Українки та «Синій птах» М. Метерлінка, «Планетником» Б. Харчука та «Маленьким принцом» А. де Сент-Екзюпері. Учні аналізують подібності та відмінності в цих творах на рівні теми, сюжету, системи образів, поетики та жанрової специфіки. Так, твори Вергілія та І. Котляревського порівнюють на рівні змісту віршованого розміру, римування, ритму, строфіки. Романи В. Скотта та П. Куліша на рівні теми, сюжету. Твори Мольєра та І. Карпенка-Карого на рівні сюжету та особливостей образів Жульєна та Мартина Борулі. Драматичні твори «Лісова пісня» Лесі Українки та «Синій птах» М. Метерлінка на рівні мотивів та ідеї. Пейзажні твори Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати», «За сонцем хмаронька пливе…» та хоку М. Басьо на поетичному рівні. Зазначимо, що учні не роблять докладний аналіз тексту творів, а зосереджують увагу на розгляді окремих, найсуттєвіших елементів, розкриваючи причинно-наслідкові зв'язки виявлених паралелей та відмінностей двох художніх явищ. Учні вчаться бачити зумовленість зовнішньої форми твору внутрішньо-контактними та психологічними сферами літературної творчості представників різних національних культур [7, с. 68-69].

Отже, уроки з елементами компаративного аналізу допомагають учням усвідомити закономірності становлення та розвитку різноманітних національних літератур; сприяють опрацюванню на уроці більшого за обсягом навчального матеріалу; стимулюють розвиток пізнавального інтересу, активізують мислення, сприяють утворенню нових логічних зв’язків, глибшому й повнішому розкриттю ідейно-естетичного змісту виучуваного твору; слугують актуалізації опорних знань, кращому застосуванню раніше здобутих умінь і навичок і створюють можливості для усвідомлення та засвоєння понять і фактів, досліджуваних положень історії та теорії літератури; впливають на формування гуманістичного світогляду учнів; їхнього уявлення про полікультурний світ, на формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій та почуття національної гідності. Систематичне використання компаративного аналізу та створення плюрилінгвальної ситуації на уроках літератури забезпечує стабільний розвиток полікультурної компетентності учнів, підвищує рівень мотивації учнів до вивчення предмета, сприяє розвитку цілісного сприйняття дійсності.

Література:

1. Байбара З. Компоративний аналіз на уроках української літератури / З. Байбара // Актуальні тенденції викладання української літератури: матеріали Першого регіонального наук.-практ. семінару (29 березня 2013 р.) / [ред. кол.: О. Д. Харлан (голова) та ін.]. – Бердянськ, 2013. – С. 48–53.

2. Березюк О. Формування полікультурної компетентності в сучасному освітньому просторі / О. Березюк // Формування загальнокультурної компетенції майбутніх фахівців: збірник наукових праць / за ред. О. С. Березюк, О. М. Власенко. – Житомир, 2013. – С. 10–19.
3. Васютенкова И. В. Развитие поликультурной компетентности учителя в условиях последипломного педагогического образования: дисс. … канд. пед. наук: 13.00.08 / И. В. Васютенкова. – СПб., 2006. – 160 с.
4. Воротняк Л. І. Особливості формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк // Вісник Житомирського державного університету (Педагогічні науки). – 2008. – № 39. – С. 105–109.
5. Гончаренко Л. А. Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів: навчальний посібник / Л. А. Гончаренко, А. М. Зубко, В. В. Кузьменко; за ред. В. В. Кузьменка. – Херсон: РІПО, 2007. – 176 с.
6. Градовський А. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика / А. Градовський. – Черкаси : Брама, 2003. – 243 с.
7. Криворучко О. Компаративний аналіз як засіб полікультурної компетентності учнів на уроках літератури / О. Криворучко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2008. – №7–8. – С. 67–69.
8. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі середньої загальної освіти // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0566-11
9. Куцевол О. М. Методика уроку компаративного аналізу / О. М. Куцевол // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 10. – С. 2–4.
10. Мануйлова Н. А. Реалізація компаративної змістовної лінії на уроках української і світової культур / Н. А. Мануйлова // Таврійський вісник освіти. – 2013. – №1. – С. 182–186.
11. Народознавча компетентність дітей і молоді: принципи та методи дослідження / Неллі Лисенко. – Івано-Франківськ, 2007. – 280 с.
12. Прошакова О. В. Формування полікультурної компетентності та уроках літератури: із досвіду роботи / О. В. Прошакова // Режим доступу : http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/14528/
13. Соколова І. В. Формування полікультурної компетентності у майбутніх учителів-філологів / І. В. Соколова, О. Д. Івашко // Вища освіта в Україні. – 2014. – №6. – С. 19-23.
14. Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов: дис. … канд. пед. наук: 13.00.08 / Е. М. Щеглова. – Омск, 2005. – 164 с.
15. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов / А. Н. Щукин. – М. : Филоматис, 2004. – С. 139-140.